

УДК.37.013

ПОТЕНЦІАЛ ЗАКРИТИХ І ВІДКРИТИХ ЗАПИТАНЬ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ

Пометун Олена, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут педагогіки НАПНУ.

ORCID: 0000-0002-4602-6383

E-mail: soc_ip@ukr.net, opometun@gmail.com

Гупан Нестор, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут педагогіки НАПНУ.

ORCID: 0000-0001-8613-9705

E-mail: nestorgupan@gmail.com

У статті висвітлено основні підходи до розбудови вчителем ефективної методики постановки запитань на уроці і навчання учнів уміння ставити запитання як основи розвитку мислення школярів. Охарактеризовано роль і місце запитань у навчальному процесі. Висвітлено переваги та обмеження постановки закритих та відкритих запитань на уроках історії. Обґрунтовано принципи побудови системи запитань з встановленням функцій і місця запитань різних типів на уроці у залежності від компоненту навчального процесу, на якому вони використовуються та дидактичних завдань, що розв'язує вчитель. Розкрито вимоги до формулювання закритих та відкритих запитань, основи їх розробки зокрема під час опрацювання історичних джерел.

Ключові слова: навчання історії, запитування, відкриті, закриті запитання, урок, система, розвиток мислення учнів, навчальний процес.

THE POTENTIAL OF CLOSED-ENDED AND OPEN-ENDED QUESTIONS IN HISTORY TEACHING

Pometun Olena, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

ORCID: 0000-0002-4602-6383

E-mail: soc_ip@ukr.net, opometun@gmail.com

Gupan Nestor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8613-9705

E-mail: nestorgupan@gmail.com

The purpose of the article is to highlight the results of empirical research on the effective use of open-ended and close-ended questions in teaching history. The material is revealed on the examples of the history of Ukraine and world history. In the Ukrainian teaching methodology, questioning as a teaching method is almost ignored, which significantly reduces the potential of using this tool in lessons. Studies show teachers' poor understanding of the role and place of questions, opportunities and limitations of different types of questions in history teaching, building a question system in a particular lesson, depending on the learning content. In general, teachers use questions only to test students' knowledge, not paying attention to their potential for developing in students not only the ability to think logically and consistently, but also to apply such complex types of thinking as divergent (creative), convergent

(critical) and metacognitive (reflective) thinking.

The article highlights the main approaches to developing an effective methodology of asking questions in a lesson by the teacher and teaching students the ability to ask questions as a basis for the development of their thinking. The role and place of questions in the educational process are described. The advantages and limitations of building close-ended and open-ended questions in history lessons are highlighted. The requirements for the formulation of close-ended and open-ended questions, the basics of their development and the sequence of formulation, in particular, during the processing of historical sources, are disclosed. The principles of constructing a system of questions with the establishment of functions and place of questions of different types (focusing, supplementary and evaluative) in the lesson, depending on the stage of the educational process at which they are used and didactic tasks that the teacher solves. A model of using close-ended and open-ended questions in a competency-oriented lesson is proposed.

Keywords: *history teaching, questioning, open-ended and close-ended questions, lesson, system, development of students' thinking, learning process.*

Мислення людини завжди вимагає запитання як основної рушійної сили власної інтелектуальної енергії. У процесі мислення саме запитання виступає його пусковим механізмом, тією іскрою, що його запалює. Думка залишається живою лише за умови, що знайдені відповіді стимулюють подальші запитання. Навчитись відповідати та ставити запитання важливо якомога раніше – у шкільному віці. Цього як наскрізного уміння мають навчати всі шкільні предмети.

Розв'язання такого завдання можливо лише за умови опанування вчителем ефективною методикою постановки запитань на уроці і навчання учнів уміння ставити запитання. Водночас проведені дослідження засвідчують, що більшість вчителів, зокрема історії, використовують запитання лише для того, щоб оцінити засвоєння учнями поданого матеріалу. Причому запитання формуються вчителями хаотично (без певної системи), посідають досить обмежене місце на уроці, є однотипними, не цікавими. Сам процес опитування рідко супроводжується позитивними емоціями учнів. Запитання не використовуються, щоб зацікавити учнів або надати допомогу у навчанні, привернувши їхню увагу до прогалини у знаннях чи слабкого місця у міркуваннях, підбадьорити їх, надаючи можливість оригінальної відповіді на цікаве запитання, відкрити для них нові сторони проблеми за допомогою порівняння власних думок з думками інших. Також учні недостатньо залучаються до самостійного формулювання різних типів запитань.

Методика використання запитань у навчанні історії не є достатньо дослідженою проблемою української дидактики. У традиційних працях, наприклад у підручниках з дидактики [4] чи методики навчання історії останніх років [1; 3] не зустрічаємо рекомендацій щодо використання запитань як інструмента вчителя. Певну увагу цьому питанню педагоги почали приділяти лише у зв'язку з появою концепції Нової української школи, яка задекларувала важливість розвитку системного і критичного мислення як наскрізних умінь учнів. Однак і сьогодні на педагогічних сайтах можемо знайти цілі переліки методів і стратегій розвитку критичного мислення, зокрема і через запитування, які однак не містять жодних конкретних рекомендацій щодо їх застосування на тому чи іншому уроці історії. Лише поодинокі цікаві розвідки висвітлюють зв'язок розвитку дослідницького стилю мислення учнів й уміння ставити запитання [2], процес активізації навчання через запитання [6], розвитку мислення учнів шляхом використання запитань за когнітивними таксономіями [5; 7]. Привертає увагу відсутність у вітчизняній педагогіці емпіричних досліджень з методики

ефективного запитування, наприклад щодо застосування різних типів запитань для досягнення різних навчальних результатів і урізноманітнення методики навчання (а отже підсилення зацікавленості учнів), побудови системи запитань, що сприяють розвитку мислення учнів та дозволяють організувати дискусії та обговорення на уроці, особливостей опрацювання різних типів джерел за допомогою запитань. Така ситуація не створює підрунття для обговорення педагогічних моделей, які пов'язували б уміння учнів ставити історичні питання з ширшим колом компетентностей учнів, з розвитком їх історичного мислення.

Натомість у зарубіжній педагогічній літературі запитуванню як методу навчання приділяється значна увага. Деякі з досліджень присвячені загальним підходам до запитування (скільки учнів запитувати, скільки часу відводити на запитання, як залучити до роздумів і відповідей всіх учнів класу, як стимулювати відповіді учнів, як спланувати опитування та ін.) [8; 10; 11; 12; 16]. Інші дослідники вивчають поняття системи і логіки запитань на уроці історії, зокрема, особливостей і функцій різних типів запитань у навчанні, стратегії опитування в залежності від завдань і особливостей суспільствознавчої (social studies) освіти [9; 14]. Нарешті, багато досліджень пов'язані із визначенням підходів до опрацювання у навчанні історії різних типів джерел (текстових чи візуальних) за допомогою постановки запитань, які корелюють з методами історичного дослідження [13; 15]. Однак зрозуміло, що цікаві знахідки зарубіжних дослідників можуть бути плідно використані лише за умов додаткових досліджень для адаптації до вітчизняної системи історичної освіти.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричних досліджень з ефективного використання у навчанні історії відкритих і закритих запитань.

Навіщо потрібно запитувати у житті й навчанні

Сьогоднішній етап життя людства характеризується, зокрема й тим, що важливість запитування постійно зростає. Можливо, найкращим свідченням цього є сучасний світ високих технологій. Лідери сучасних інновацій відомі як ті, хто постійно запитують: «Чому ми повинні розв'язувати цю проблему саме так?» і «Що, якщо ми спробуємо щось інше?» Це добре працює на сучасному динамічному ринку технологій, оскільки добре відпрацьовані навички запитування допомагають аналізувати та вирішувати проблеми, адаптуватися до змін, виявляти нові можливості та спрямовувати зусилля у нових напрямках. Ланцюжок цілеспрямованих запитань завжди є відправною точкою інновації, воно допомагає визначити напрям, стратегію і просуває дослідження до результату. Наприклад, у житті і в професійній діяльності за допомогою запитань можливо:

- уточнити й перевірити наявну інформацію або знайти потрібну;
- визначити шлях розв'язання проблеми;
- прийняти обґрунтоване рішення;
- побудувати дослідження і винайти щось нове, інноваційне;
- змінити спосіб дії, міркування чи поведінку на більш ефективні;
- з'ясувати позицію іншої людини, зацікавити її у діяльності чи у спілкуванні, налагодити стосунки з нею та ін.

Нарешті, лише за допомогою запитань ми можемо стимулювати, а отже – розвивати у себе не лише уміння мислити логічно і послідовно, але й застосовувати такі складні типи мислення як дивергентне (творче), конвергентне (критичне) та

метакогнітивне (рефлексивне) мислення.

У навчанні запитання, особливо розташовані у певній логіці, послідовності, сприяють розвитку мислення. Проте вчителі мало знають, що запитати, важливо знати, як це зробити. Дотримання правил методики постановки запитань – запитування (Під запитуванням розуміємо як процес постановки запитань вчителем, так і учнями, обмін запитаннями – відповідями організований за допомогою спеціальних методів і прийомів) – може значно активізувати учнів.

Формулювання запитань учнями допомагає розв'язати кілька проблем:

- дитина вчиться усвідомлювати, чого він чи вона не знають;
- ставлячи вдалі питання, вона може прояснити для себе матеріал, розклавши його подумки «по поличках»;
- вона навчається власне самому формулюванню запитання (вчителі мови знають, як іноді важко навчити «ставити запитання»!);
- формулювання запитань можна перетворити на захоплюючу гру, що одночасно розвиває творчі здібності і допомагає добре запам'ятати матеріал.

Водночас опитування вчителів свідчить про недостатню увагу до роботи із запитаннями. Зокрема вчителі кажуть: «У нас немає можливості відповідати на запитання учнів, оскільки це займе той час, який ми маємо витратити на те, щоб дати їм всі необхідні знання у відповідності до навчальної програми».

Просто розв'язання цієї комплексної проблеми немає, але, якщо ми хочемо, аби діти навчилися ставити запитання краще, і підтримуємо думку А. Ейнштейна, що шлях до кращих запитань – це ставити більше запитань, тоді нам можуть знадобитися способи зробити процес запитування ефективним та захоплюючим для учнів.

Які є можливості закритих запитань у навчанні історії

Щоб зрозуміти, як можна змінити місце і цілі використання запитань на уроках історії у порівнянні з традиційними звернемось до потенціалу найпростішої і водночас найзагальнішої класифікації запитань: поділу їх на **закриті** і **відкриті**. У прикладі з двох запитань: 1) Коли відбувалась Столітня війна? 2) Що ви можете сказати про мотиви сторін, що протистояли одна одній у цій війні? – перше буде закритим, а друге – відкритим. Використання обох типів запитань є важливим у навчанні.

До **закритих** у навчанні історії можемо віднести запитання, що мають такі характеристики:

- відповідь на них коротка – «так» або «ні», або складається з одного речення, кількох слів і є однозначною. Ця характеристика стосується і закритих запитань у спілкуванні, комунікації, риторичних запитань;
- вони можуть передбачати одну коротку правильну беззаперечну відповідь, що відповідає факту і найчастіше зустрічається у навчанні;
- відповідь на них повідомлено в попередньому тексті (іншому джерелі знань). Тоді відповідь на закриті запитання може складатись з кількох речень, бути розгорнутою і досить складною для відтворення. Однак вона заздалегідь відома й цілком передбачувана.

Такі запитання зазвичай починаються із запитальних слів: *Що? Де? Які факти перелічені? Хто? Скільки? Що відбулось з учасниками подій? Що говориться у документі про..? Коли? У якому році..?* та ін. Приклади використання таких запитань і питальних слів у таблиці 1.

Таблиця 1

Приклади використання закритих запитань

Питальні слова	Сформульовані запитання
<i>Що?</i>	Що таке: світова війна; національна держава; соціальна революція; політичний режим; модернізація? Що відбулося з героями оборони біля станції Крути, які потрапили в полон до червоногвардійців?
<i>Де?</i>	Де було утворено Союз Визволення України?
<i>Хто?</i>	Хто очолив Головну Українську Раду?
<i>Коли?</i>	Коли було підписано мирний договір у Брест-Литовську між УНР і Німеччиною та її союзниками? У якому році було проголошено курс на нову економічну політику (НЕП)?
<i>Скільки?</i>	Яку кількість населення втратила Україна за часів Голодомору 1932–1933 років? Скільки республік увійшло до СРСР на момент його створення?
<i>Що говорить у документі про..?</i>	Що говорить в тексті Конституції УРСР про права і свободи громадян?

Спостереження і досвід навчання педагогів свідчить, що при застосуванні закритих запитань учителі почуваються найбільш комфортно і часто користуються ними, оскільки вони передбачають єдину правильну відповідь. Очевидно, що постановка закритих запитань дозволяє їм впевнено перевірити знання і уявлення учнів. Вчителів легко сформулювати достатню кількість таких запитань на основі опрацьованого учнями змісту і опитати значну частину школярів за короткий час. Нарешті такі запитання зазвичай нескладні для більшості дітей, адже в основному вимагають відтворення запам'ятованого матеріалу.

Безумовно у кожному курсі історії можна виокремити частину змісту, що має бути вивчена учнями на пам'ять: дати, назви, прізвища видатних діячів, пам'ятки культури, терміни, визначення понять тощо. Саме у запам'ятовуванні стають у нагоді закриті запитання.

Запитання такого типу також допомагають актуалізувати опорні знання учнів та перевірити увагу і розуміння ними нового матеріалу після первинного сприйняття матеріалу, перш ніж переходити до глибокого аналізу чи застосовування інших більш складних розумових операцій. Таким чином, закриті запитання виконують у навчанні низку важливих функцій:

- перевірка засвоєння учнями тих елементів знань, які треба механічно запам'ятати і відтворювати, зокрема і за допомогою тестів;
- перевірка поточного засвоєння змісту під час розповіді, лекції вчителя або самостійного читання тексту;
- привернення уваги учнів до частин, основних моментів події чи процесу, важливих фактів;
- актуалізація опорних знань перед початком вивчення нового матеріалу.

Які є можливості відкритих запитань у навчанні історії

Водночас закриті запитання мають деякі обмеження. Вони не вимагають від учнів мислення, не розвивають їхнє мовлення. Іноді, особливо під час тестування, учні можуть навіть вгадати правильну відповідь. Переважання таких запитань на уроках поступово формує в учнів переконання, що на будь-яке запитання існує єдина

правильна відповідь і начебто є люди, які «володіють» знаннями для усіх відповідей, та ін. Безперечно, подібні ситуації є дуже шкідливими для формування критичного мислення у людини в сучасному світі.

Саме тому вчитель зобов'язаний застосовувати на уроках й інший тип запитань – *відкриті*. Відкритим у навчанні історії вважають запитання, яке або не має однозначної правильної відповіді, або має багато відповідей (кожна з яких є «правильною»), зокрема й ті, що суперечать одна одній. Вони починаються із запитальних слів: *як ви розумієте? Як? Чому? Які причини/наслідки? У чому відмінність/подібність..? Які складові? Чи погоджуєтесь ви..? Що буде, якщо..? Як ви оцінюєте?* та ін. (Приклади у табл. 2).

Таблиця 2

Приклади використання відкритих запитань

Питальні слова	Сформульовані запитання
<i>Як ви розумієте?</i>	Як ви розумієте положення документу?
<i>Як? Яким чином?</i>	Як, якими подіями розпочалась Українська революція?
<i>Чому? Які причини?</i>	Чому Центральна Рада прагнула налагодити стосунки із російським урядом навесні 1917 р.? Які були причини конфлікту між ними? Які були причини Української революції?
<i>У чому відмінність/подібність..?</i>	У чому відмінність процесів централізації держави у Франції та Італії?
<i>Які складові?</i>	Які змістові блоки можна виділити в опрацьованому вами історичному документі «Наказ делегації Центральної Ради до Тимчасового Уряду (11 травня 1917 р.) Який із них головний і чому?
<i>Чи погоджуєтесь ви..? Чому?</i>	Чи погоджуєтесь ви з думкою американського історика Алекса Рабиновича, що у 1917 році «революційну хвилю вже не можливо було зупинити в межах існуючої системи»?
<i>Як ви оцінюєте?</i>	Яке значення, на вашу думку, мало створення Української Центральної Ради для подальшого розвитку революційних подій?
<i>Що буде, якщо..?</i>	Як би вибули учасником революційних подій, то яку форму державності – автономію чи самостійність – підтримали б? Чому?

Використовувати такі запитання вчителю складніше, оскільки учні надають різні відповіді, а думка педагога щодо правильної відповіді може піддаватись сумніву з боку учнів, у яких є власна точка зору. Окрім того, на міркування і розгорнуті відповіді учнів потрібно більше часу. Утім, ставити відкриті питання надзвичайно важливо. Такі запитання виконують у навчанні спеціальні функції:

- спонукають учнів розмірковувати над складними проблемами, які найчастіше не мають єдиного «правильного» рішення, та обговорювати їх;
- сприяють розвитку мислення, мовлення й інших пізнавальних здібностей учнів;
- навчають шукати відповіді на будь-які складні питання, з якими ми стикаємося в реальному житті, знаходити рішення або робити свідомий вибір серед кількох рівноцінних позицій.

Постановка вчителем відкритих запитань зазвичай передбачає обмін учнів думками та ідеями, їх порівняння: пояснення та обґрунтування. Таке обговорення

учнями в класі відкритих запитань сприяє розвитку в них не лише мислення, зокрема критичного, а й найважливіших соціальних компетентностей.

Вчителеві, щоб бути готовим до різних відповідей учнів варто розуміти також, що деякі запитання складно віднести до категорії відкритих чи закритих. Можна розглядати ці розходження в рамках певного континуума, коли одні запитання є більш закритими, а інші – більш відкритими. Наприклад, запитання «*В якому році розпочалася війна союзницьких українсько-польських військ проти Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки?*» є закритим, а запитання «*Що було, б якби Українською Народною Республікою не було укладено Варшавської угоди з Польщею?*» – відкритим. А ось на запитання «*Яку політику проводила польська влада на українських землях у 1920 році?*» може бути кілька відповідей. Можемо отримати і конкретні, однозначні відповіді – перелік заходів влади, що спираються на відповідні знання учнів і «відкриті» міркування учнів щодо сутності і наслідків цієї політики. Це запитання за формою є відкритим, однак посідає *проміжне місце між закритим і відкритим запитаннями*. Однак частіше у зв'язку з обмеженими знаннями учнів воно буде ближчим до закритого питання, аніж до відкритого.

Розуміння можливостей і обмежень закритих і відкритих запитань визначає їхнє місце і послідовність постановки протягом того чи іншого уроку історії. Вони можуть використовуватись вчителем по-різному як дуже тонкий інструмент, особливо, якщо застосовуються у певній системі.

Як побудувати систему запитань у роботі з історичним джерелом

Так, під час опрацювання будь-якого джерела варто завжди починати із закритих запитань, які актуалізують відповідні знання чи уявлення учнів і підготують їх до сприйняття і аналізу змісту джерела. Під час читання необхідно за допомогою запитань привернути увагу учнів до головних моментів змісту і сприятимуть аналізу тексту чи зображення, а після опрацювання можна переходити до обговорення відкритих запитань високого рівня. Проілюструємо ці положення прикладом роботи з документом на практичному занятті в 9-му класі з теми «Історичні джерела про долю «Русалки Дністрової» та її авторів (табл. 3).

З протоколу засідання ректорату Львівської духовної семінарії

«...Управління ревізії книг доручило мені як цензору руських книг прорецензувати анонімну книжечку, написану руською і надруковану в Угорщині в Буді під назвою «Русалка Дністрова». Цензурування названої збірки народних пісень цими днями закінчене і прийнято рішення про її заборону в основному з тієї причини, що вміщені в ній статті є несвоєчасним духовним витвором екзальтованої юнацької фантазії, читання якого, особливо в теперішній час, може ввести в оману легковажних і викликати у них невдоволення існуючим ладом.

...встановлено, що Шашкевич Маркіян і Головацький Яків видрукували цю книжечку власним коштом в Угорщині без усякого підозрілого умислу, а лише через недосвідченість, юнацьку легковажність і марну жадобу літературної слави. Крім того, вважається за потрібне додати, що згаданим особам ... ректорат виніс сувору догану і під загрозою найсуворішого покарання заборонив їм усяке листування в літературних справах.

Венедикт Левицький, виконувач обов'язків ректора семінарії, Львів, 1837 р.»

Таблиця 3

Система запитань для роботи з історичним джерелом

Коли ставляться	Які запитання	Мета постановки
До опрацювання документу	Що таке цезура? Хто такі цензори? Як вони обирались? З яких критеріїв вони виходили під час оцінки рукописів?	Для актуалізації знань чи уявлень учнів і підготовки їх до сприйняття і аналізу джерела
Під час опрацювання документу	Що це за документ? Хто його автор? Чому він виступив за заборону видання? Якому покаранню він вважав за потрібне піддати авторів збірки? Чому?	Для привернення уваги учнів до головних моментів змісту і свідомого аналізу тексту
Після опрацювання документу	Чи погоджуєтесь ви зі словами автора документу, що «Русалка Дністрова» з'явилась через «недосвідченість, юнацьку легковажність і марну жадобу літературної слави» членів «Руської трійці»? Чому? Як ви думаєте, чому цензори в Угорській частині Австрійської імперії дозволили видання, а у Галичині заборонили?	Для осмислення змісту і формулювання власних висновків, оцінок, передбачень, позицій та ін.

Як побудувати систему запитань на уроці

Відповідно до дидактичної мети їх застосування відкриті і закриті запитання можуть виступати на уроці як:

- *фокусуючі*, що виконують функцію мотивації навчання і актуалізації опорних знань і уявлень учнів та фокусують їхню увагу на тій частині матеріалу, яку зараз потрібно опрацювати. Їх частіше використовують на початку уроку;
- *додаткові* (іноді їх називають «*навідні*»), що зазвичай застосовують під час опитування, щоб допомогти учням з пошуком відповіді. Однак вони можуть бути корисними і в основній частині уроку, коли учням потрібно осмислити певні положення нового матеріалу;
- *оцінювальні (або контрольні) запитання*, що можуть ставитися на початку, всередині й наприкінці уроку для поточної перевірки засвоєння учнями матеріалу.

Фокусуючі, додаткові й оцінювальні запитання можуть бути як **відкритими** так і **закритими**.

Розглянемо кожен з цих типів детальніше.

Відкриті фокусуючі запитання можуть стимулювати інтерес учнів до теми уроку, пов'язуючи її з тим, що учням уже відомо, з їхнім життєвим досвідом або викликаючи у них певні емоції. Наприклад, якщо на уроці розглядається питання пов'язане із наслідками німецько-радянської війни 1941–1945 рр. для України, то гарним фокусуючим запитанням могло би бути таке: *Істориками підраховано, що за роки цієї війни щоденно в середньому гинуло 15 тис. радянських людей. Якби ми вирішили відзначити пам'ять кожного із них хвилиною мовчання, довелося би мовчати протягом 28 років. Які думки викликає у вас цей факт? Чому під час цієї війни загинуло стільки людей? Чого вчить нас цей факт?*

Закриті фокусуючі запитання на початку уроку допоможуть визначити початковий рівень розуміння учнями проблеми чи поняття. Наприклад, на початку

уроку учитель може запитати: *Що таке «воєнний комунізм»?* Якщо учні скажуть лише те, що «воєнний комунізм» – внутрішня політика радянської влади 1919–1921 років, вчитель побачить, що в них обмежене уявлення про «воєнний комунізм». Це допоможе йому визначити потребу учнів в додатковому поясненні для того, щоб зробити їхнє розуміння більш глибоким. Якщо ж вони виявляться здатними дати повну характеристику сутності «воєнного комунізму», вчитель може переходити до інших понять чи застосувати їхнє розуміння при розгляді інших питань теми.

Пропонуючи учням документ чи фрагмент тексту для самостійного опрацювання, варто визначити найважливіше фокусує запитання, над яким їм слід буде задуматися під час читання, для того, щоб вони не відволікалися на другорядну інформацію. Нарешті такі запитання можуть сприяти учням у пошуку та зосередженні уваги на ключовій ідеї, головних положеннях під час розв'язання складної проблеми.

Додаткові чи навідні запитання застосовують протягом уроку. Вчителю ставити такі запитання учням досить складно, оскільки зазвичай вони (запитання) ґрунтуються на його інтуїції та вмінні визначати, де знаходяться учні в своєму розумінні теми й куди їм потрібно просуватися. Додаткові запитання можна розглядати як своєрідний місток, що пов'язує поточне розуміння учнів із поглибленим розумінням сутності проблеми (рис. 1).

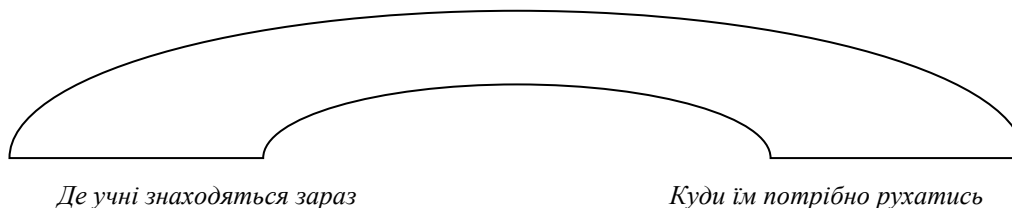

Рис. 1. Додаткові запитання

Наприклад, коли вчитель говорить з учнями про виступи селянства в західноукраїнських землях періоду кризи кріпосницького господарства, зокрема про повстання Лук'яна Кобилиці, то вчитель може поставити таке запитання: *Що зробив Лук'ян Кобилиця для того, аби підняти селян на повстання?* З урахуванням того, що з феодалною верхівкою вели боротьбу і міські низи, вчителю доцільно акцентувати увагу школярів на особливостях селянського розуміння соціальної несправедливості. Тому до першого запитання доречним буде наступне додаткове: *Які риси селянської психології використав Лук'ян Кобилиця, закликаючи селян до повстання?* Зосередившись на цьому запитанні, учні можуть краще усвідомити сутність відповідної історичної події (рис. 2).

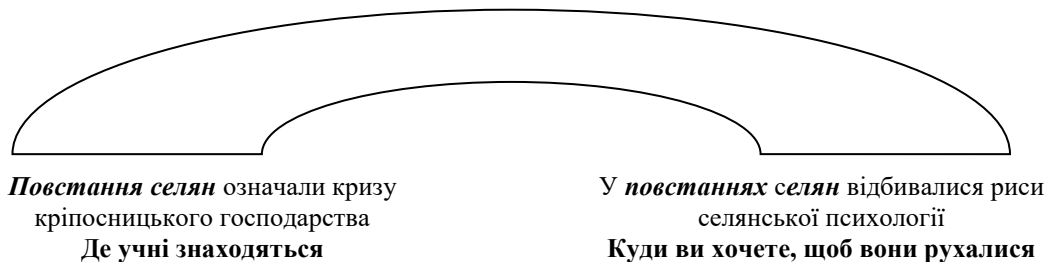

Рис. 2. Додаткові запитання (приклад)

Крім конкретних додаткових запитань, пов'язаних із досліджуваним явищем чи предметом, варто використовувати загальні додаткові запитання, що розв'язують конкретні навчальні завдання на уроці. Наведемо кілька прикладів загальних додаткових запитань, що допоможуть «підштовхнути» мислення і розуміння ваших учнів (табл. 4).

Таблиця 4

Загальні додаткові запитання і їх використання на уроці

Навчальні завдання	Загальне навідне запитання
Допомогти учням розвинути чи висловити ідею	Що ще ви можете сказати про... ?
Допомогти учням обґрунтувати чи висловити ідею за допомогою інформації з тексту, документу, ілюстрації, відео чи власного досвіду	Звідки вам це відомо? Чи можете ви підтвердити це доказами? Якими саме?
Допомогти учням звузити чи прояснити ідею	Що ви маєте на увазі?
Допомогти учням розвинути додаткові ідеї	Які ще ідеї у вас є стосовно цього? Чи можуть бути інші способи розв'язання?
Підвищити активність учнів	Хто ще може розповісти щось з цього питання?

Контрольні або оцінювальні запитання за змістом на початку уроку близькі до фокусуєчих, що використовують для з'ясування того, що учні вже знають. Оцінювальні запитання важливо ставити в середині уроку, щоб переконатися, що учні розуміють те, що було уже вивчене до цього моменту і готові продовжувати урок. Нарешті, вони дають змогу вчителю виставити учням оцінки за результати роботи після опанування матеріалом. Із цією функцією контрольних запитань учителі знайомі найкраще (табл. 5).

Таблиця 5

Використання відкритих і закритих запитань з різною метою

Тип запитання	Навчальна мета
Фокусуєчі	<ul style="list-style-type: none"> – Зазвичай ставляться на початку чи впродовж уроку – Стимулюють інтерес учнів до теми через їхні емоції та попередні знання чи уявлення – Допмагають безпосередньому розумінню під час читання чи слухання – Сприяють розумінню сутності, головного у матеріалі
Додаткові	<ul style="list-style-type: none"> – Зазвичай ставляться впродовж уроку – Допмагають учням розвинути чи висловити ідею, обґрунтувати ідею доказами, звузити чи прояснити її – Сприяють висуванню учнями більшої кількості ідей – Допмагають підвищити активність учнів
Оцінювальні	<ul style="list-style-type: none"> – Зазвичай ставляться впродовж і наприкінці уроку – Допмагають визначити, чи розуміють учні вивчений до цього моменту матеріал – Дають змогу оцінити розуміння/результати роботи учнів

Яке місце посідають закриті та відкриті запитання у структурі уроку

У залежності від функцій і можливостей відкриті і закриті запитання посідають своє місце у структурі уроку компетентісно орієнтованого року історії (табл. 6).

Таблиця 6

Закриті і відкриті запитання у структурі компетентнісного уроку

Частина уроку	Функції закритих запитань	Функції відкритих запитань
Вступна	Актуалізація знань і уявлень учнів як опори для сприйняття нового матеріалу, наприклад: <i>Що саме вам про це відомо (які факти, поняття вам відомі)? Що ви бачили і як це виглядає? Як це називається?</i> та ін.	Мотивація навчання, стимулювання інтересу учнів: <i>Як ви думаєте, про що йтиметься далі? Які знання вам ще потрібні з цієї теми? Чого ви б хотіли ще дізнатися?</i> тощо.
Основна	З'ясування того, чи всі учні читали текст, як зрозуміли і чи звернули увагу на всі ідеї змісту ставляться після читання тексту або сприйняття розповіді, пояснення вчителя, наприклад: <i>які нові поняття зустріли? Що вони означають? Що говориться про...? Де, коли і що відбулось?</i> та ін.	Привернення уваги і підтримання інтересу учнів до важливих положень, ключових понять, проблем; після сприйняття інформації з метою її осмислення, наприклад за рівнями Блума ставляться перед читанням тексту чи розповіддю вчителя, наприклад: <i>які головні думки тексту? У чому відмінність? Які причини? Які наслідки? До яких висновків ви прийшли?</i> та ін.
Підсумкова	Коротке повторення ключових понять, формул чи правил, що опрацьовувались на уроці.	Рефлексія результатів уроку і способів їх досягнення, наприклад: <i>Що було важливим? Що було цікавим? Що вдалося? На чому варто зосередитись більше?</i> тощо.

Базуючись на розрізненні закритих і відкритих запитань і використанні їх у певній системі вчитель підвищує ефективність опрацювання матеріалу за рахунок активізації мисленнєвої діяльності учнів, привчає їх до дослідження історичних явищ у певній системі «дисциплінованого», поступового поглиблення і осмислення. Вдосконалюючи свої уміння ставити запитання, він демонструє учням зразки історичного і критичного мислення, створює можливості для обговорень, дискусій, кооперації у навчанні. Така методика слугує підґрунтям для розвитку уміння учнів ставити запитання і проводити самостійні дослідження. Для цього можуть бути застосовані спеціальні методи роботи на уроці з відкритими та закритими запитаннями, як, наприклад «Товсті і тонкі запитання», «Банк запитань», «Обмін запитаннями», «Читаємо в парах, запитуємо в парах» та ін.

За спостереженнями вчителів, учні, які навчаються в класах, де застосовується така методика запитування, показують кращі результати (зокрема демонструють більш повні і осмислені відповіді, логічність висловлювань, самостійність думки та ін.), ніж учні інших класів. Вчителі також зазначають, що їхня увага до побудови запитань і процесу опитування на уроці у цілому дозволяє їм урізноманітнити урок без збільшення часу і навантаження на учнів, сприяє зацікавленості дітей у предметі.

Підсумовуючи зазначимо, що використання вчителями поданої методики дозволяє їм залучити учнів до активного навчання і реально розвивати їхні компетентності і наскрізні уміння, зокрема критичне і системне мислення. Наступним кроком у дослідженнях методики запитування мають стати розробка стратегій використання запитань у проектних дослідженнях учнів, оцінювання якості запитань, які формулюють учні, запровадження когнітивних таксономій як підґрунтя для систематизації запитань на уроці, зв'язок між рівнем розвитку мислення учнів і умінням запитувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галицька-Дідух Т. В. Методика викладання історії: посібник із самостійної роботи (для студентів денної форми навчання). Івано-Франківськ, 2011. 45 с.
2. Гредінарова О. М. Методика формування в учнів дослідницького стилю мислення через уміння ставити запитання. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/10.pdf> (дата звернення 15.12.2019).
3. Дубинський В. Методика викладання історії в школі: навч.-метод. посіб. для студентів. Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2005. 82 с.
4. Малафійк І. В. Дидактика: навч. посіб. К.: Кондор, 2005. 397 с.
5. Пометун О. І., Гупан Н. М. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50–58.
6. Резниченко О. В. Методи активізації пізнавальної та креативної діяльності учнів на уроках історії. URL: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnik-z-istori-metodi-aktivizaci-piznavalno-ta-kreativno-diyalnosti-uchniv-na-urokah-istori-4053.html> (дата звернення 12.12.2019).
7. Стрехалюк М. І. Сандерсівська система запитань Блума. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-materiali-sandersivska-sistema-zapitan-bluma-141978.html> (дата звернення 12.12.2019).
8. Asking Questions to Improve Learning. URL: <https://teachingcenter.wustl.edu/resources/teaching-methods/participation/asking-questions-to-improve-learning/> (дата звернення 12.12.2019).
9. Bruster D. My QFT jorney. Putting Students`minds into motion with their questions. URL: <https://learn.teachingchannel.com/tch/blog/my-qft-journey-putting-students-minds-motion-their-questions> (дата звернення 14.12.2019).
10. Johnson B. The Right Way to Ask Questions in the Classroom. URL: <https://www.edutopia.org/blog/asking-better-questions-deeper-learning-ben-ohnson> (дата звернення 14.12.2019).
11. Himmele P. 3 Ways to Ask Questions That Engage the Whole Class. URL: <https://www.edutopia.org/article/3-ways-ask-questions-engage-whole-class> (дата звернення 14.12.2019).
12. How to Ask Questions in Class. URL: <https://www.wikihow.com/Ask-Questions-in-Class> (дата звернення 14.12.2019).
13. Lattimer H. Challenging History: Essential Questions in the Social Studies Classroom. URL: https://www.wcde.org/cms/lib/TN02209007/Centricity/Domain/18/Essential_Questions_in_the_High_School_Setting.pdf (дата звернення 15.12.2019).
14. Martinello R. Teaching Questioning Skills. URL: <https://historicalthinking.ca/blog/597> (дата звернення 15.12.2019).
15. Questions and Questioning. URL: <https://www.history.org.uk/primary/categories/793/module/3657/primary-teaching-methods/3658/questions-and-questioning> (дата звернення 15.12.2019).
16. Questioning strategies. URL: <https://citl.illinois.edu/citl-101/teaching-learning/resources/teaching-strategies/questioning-strategies> (дата звернення 15.12.2019).

REFERENCES

1. Galic'ka-Diduh, T. V. (2011). Metodika vkladannja istorii: posibnik iz samostijnoï roboti (dlja studentiv dennoï formi navchannja). Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
2. Gredinarova, O. M. (2015). Metodika formuvannja v uchniv doslidnic'kogo stiljumlennja cherez uminnja staviti zapitannja. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/10.pdf> [in Ukrainian].
3. Dubins'kij, V. (2005). Metodika vkladannja istorii v shkoli. Kam'janec'-Podil's'kij: KPDU [in Ukrainian].
4. Malafiik, I. V. (2005). Dydaktyka. K.: Kondor [in Ukrainian].
5. Pometun, O. I., Gupan, N. M. (2019). Taksonomija B. Bluma i rozvitok kritichnogo mislennja shkoljariv na urokah istorii. *Ukraïns'kij pedagogichnij zhurnal, Issue 3, 50–58* [in Ukrainian].
6. Reznichenko, O. V. (2017). Metodi aktivizacii piznaval'noï ta kreativnoï dijal'nosti uchniv na urokah istorii. URL: <https://naurok.com.ua/metodichniy-posibnik-z-istori-metodi-aktivizaci-piznavalno-ta-kreativno-diyalnosti-uchniv-na-urokah-istori-4053.html> [in Ukrainian].
7. Strehaljuk, M. I. (2019). Sandersivs'ka sistema zapitan' Bluma. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodicni-materiali-sandersivska-sistema-zapitan-bluma-141978.html> [in Ukrainian].
8. Asking Questions to Improve Learning (2017). URL: <https://teachingcenter.wustl.edu/resources/teaching->

- methods/participation/asking-questions-to-improve-learning/
9. Bruster, D. (2019). My QFT journey. Putting Students`minds into motion with their questions. URL: <https://learn.teachingchannel.com/tch/blog/my-qft-journey-putting-students-minds-motion-their-questions>
 10. Johnson, B. (2009). The Right Way to Ask Questions in the Classroom. URL: <https://www.edutopia.org/blog/asking-better-questions-deeper-learning-ben-johnson>
 11. Himmele, P. (2019). 3 Ways to Ask Questions That Engage the Whole Class. URL: <https://www.edutopia.org/article/3-ways-ask-questions-engage-whole-class>
 12. How to Ask Questions in Class (2019). URL: <https://www.wikihow.com/Ask-Questions-in-Class>
 13. Lattimer, H. (2008). Challenging History: Essential Questions in the Social Studies Classroom. URL: https://www.wcde.org/cms/lib/TN02209007/Centricity/Domain/18/Essential_Questions_in_the_High_School_Setting.pdf
 14. Martinello, R. (2018). Teaching Questioning Skills. URL: <https://historicalthinking.ca/blog/597>
 15. Questions and Questioning (2011). URL: <https://www.history.org.uk/primary/categories/793/module/3657/primary-teaching-methods/3658/questions-and-questioning>
 16. Questioning strategies (2018). URL: <https://citl.illinois.edu/citl-101/teaching-learning/resources/teaching-strategies/questioning-strategies>